

ANDRIĆEVE DIJALOŠKE NARACIJE O MODERNIZACIJI

UVOD

Premda će se glavni dio analize odnositi samo na devetnaesto poglavlje romana *Na Drini ćuprija*, istraživanje dijaloških dijelova narativa o modernizaciji (Balkana, svijeta, Bosne itd.) pokušat će se dovesti u vezu s medijantnom, međukulturnom pozicijom pripovjedačeva glasa, pa i Andrićeva djela i djelovanja. Svojevrsnim narativno-dijaloškim interludijem u prikazivanju prošlosti, u stilu ponajbolje autobiografske proze, Andrićev pripovjedač svjedoči o zanosima i planovima svoje generacije kao o gašenju i raspaljivanju civilizacije, kao o neizbježnom zauzimanju za opću modernizaciju, što će utihnuti u tužnom i nelagodnom sjećanju na djetinjstvo. Odnosno u kaosu i rasulu rata, u kome će neostvareni snovi o *Americi* ili smisao gradnje *trajne građevine*, poput višegradskoga mosta, ostati jedinim zalogom „božje ljubavi“.

U svojem poznatom „nagovoru“, govoru Ive Andrića prigodom primanja Nobelove nagrade za književnost, što je mnogima promaklo u brojnim pozivanjima na nj, slavljenu se provukla prilično jasna prosvjetiteljska poruka: često tek iz riječi pripovjedača, kazao je Andrić, saznajemo što smo učinili a što propustili, što bi trebalo činiti a što ne, odnosno možda je tek *u njegovim pričanjima sadržana prava historija čovječanstva* iz koje bismo mogli makar naslutiti *smisao povijesti* (isticanja moja). Ili još određenije:

Kada je riječ o pripovijedanju koje ima za predmet prošlost, treba napomenuti da ima shvaćanja prema kojima bi pisati o prošlosti trebalo da znači prenebregnuti sadašnjicu i donekle okrenuti leđa životu. Mislim da se pisci historijskih pripovijedaka i romana ne bi složili s tim i da bi prije bili skloni da priznaju da sami stvarno i ne znaju kako ni kada se prebacuju iz onoga što se zove sadašnjost, u ono što smatramo prošlošću, da sa lakoćom kao u snu, prelaze pragove stoljeća. (Andrić 2005: 458).

Dobivši Nobelovu nagradu početkom šezdesetih godina prošloga stoljeća, Ivo Andrić, kao ni mnogi kritičari, vjerojatno nije mogao ni pretpostaviti da je nagrada stigla u godinama koje će povijest opisati kao posljednje godine moderne, nakon kojih će se na prosvjetiteljske ideje gledati s nepovjerenjem, a povijesne romane i pripovijetke modernizma shvaćati kao svojevrsne najave nove epohe, razdoblja postmoderne, koje je trebalo ne samo zanemariti, *prenebregnuti sadašnjost i okrenuti leđa životu*, nego i povijest i povijesno relativizirati do nepostojanja, odnosno do njihove zamjenjivosti. Granice sadašnjosti i prošlosti kao u ružnom snu počele su se dokidati – ne samo u književnosti, što će baš pokazati kako nam je smisao povijesti, a time i našega postojanja, sve teže i naslutiti, a nekmoli razumjeti *pravu* povijest čovječanstva. Znakovi povijesti u sadašnjosti, kao ni možebitno razumijevanje sadašnjosti u prošlosti, ni izdaleka nam danas ne govore o smjeru našega kretanja. Suvremeni postmoderni pisci kao da su o povijesti bili skloniji pisati iz svoje osobne, najčešće egzistencijalno upitne „nepovijesnosti“, a manje respektirajući prošlost kao neki izvor spoznaje.

ADAPTIVNO I SIMPTOMATIČNO TUMAČENJE

Pa ipak, pitao sam se prelistavajući po ne znam koji puta roman *Na Drini ćuprija*, je li nam autor osim uvjerljivih slika prošlosti Bosne iz turskoga i austrijskog doba, koje je mogao stvoriti na osnovi povijesne literature ili predaja, ostavio i neko osobno svjedočanstvo, odnosno ima li u romanu tragova njegova osobnoga sjećanja na doba nakon austrijske okupacije i aneksije Bosne i Hercegovine? Prikazivanje dvadeset godina okupacije, obilježeno prijelazom u novo, „još srećnije“ stoljeće, te intenzivnom izgradnjom i modernizacijom još je uvijek više oslonjeno na dnevnu kroniku i obiteljsku predaju, pri čemu dječacima tek mistična obnova mosta izma-mljuje kakvu neuvjerljivu priču, dok je funkcioniranje željeznice popraćeno samo nekom „kolonijalnom“ anegdotom „domorodaca“. Sedamnaesto i osamnaesto poglavlje romana *Na Drini ćuprija*, oba nekako kraća i prijelazna, prikazuju više-gradske godine kada je Andrić već u Sarajevu, u gimnaziji, a odnose se na „aneksionu krizu“ i balkanske ratove, pa će se pripovijedanje još uvijek osloniti više na povijesne dokumente poput *Proglasa na narod Bosne i Hercegovine* ili na uvide „deduktivno-auktorijalnoga“ pripovjedača, pri čemu i kada preuzima perspektive

svojih figura, naročito dječju-dječačku i Alihodžinu, njihove perspektive nisu nikada toliko razrađene da bi se mogle osamostaliti u odnosu na središnju instanciju (Hodel: 2009: 135). Međutim, dok veliki kameni most ostaje nijemim svjedokom starog turskog doba, a starci u nevjerici muklim i dubokim uzdisajima komentiraju nove granice na Balkanu, prisjećajući se turske vlasti u njihovu djetinjstvu, koja se pružala od Like i Korduna pa do Carigrada, u malom Višegradu se, u ljetnim mjesecima, kao živi znakovi novoga doba javljaju sarajevski gimnazijalci i studenti raznih struka sa sveučilišta u Beču, Pragu, Grazu i Zagrebu. S njima kao da se mijenja i vanjski izgled kasabe, oni donose nove riječi i pošalice, nove pjesme te naročito nove knjige i brošure. Iznenaduje njihova količina i nadahnutost novim duhom, a nakon živopisna opisa njihova odijevanja, govori se kako „ti mladići dolaze zasednjeni osećanjem gorde smelosti kojim prvo i nepotpuno znanje ispunjava mladog čoveka, i poneseni idejama o pravu naroda na slobodu i čoveka pojedinca na uživanje i dostojanstvo“. (Andrić 1999: 268). Nakon prave himne generaciji, pripovjedač i sam suosjećajući s njom, na kraju poglavlja konstatira da svaki naraštaj ima svoju iluziju u odnosu prema civilizaciji; jedni vjeruju da učestvuju u njezinu raspaljivanju, a drugi da su svjedoci njezina gašenja, dok ona uvijek i plamsa, i tinja, i gasne već prema tome sa kog mjesta i pod kojim uglom je promatramo. Pitao sam se kako je ta pluriperspektivnost prikazana i što nam ona danas govori? Prema mom mišljenju odgovore nalazimo ponajviše u dijaloškim narativima o modernizaciji, u devetnaestom poglavlju.

Osim što se pri tumačenju fragmenta ili poglavlja romana postavlja pitanje njegova odnosa prema cjelini teksta, važan je i problem možebitne promjene narativne strategije, jer od nje može zavisiti i naša razina interpretacije izdvojena narativa. Gotovo je već općeprihvaćeno da se u kompozicijski tradicionalnijim narativnim tekstovima međuzavisnost pripovjednih sekvenci mora uzimati u obzir s većim obavezama naspram cjeline, dok u tumačenju fragmentarne proze izabrani dio za interpretaciju ili pojedino poglavlje kao da teži svojem, strogo strukturalistički gledano, semantičkom osamostaljenju, čiji puni značenjski potencijal u cjelinu romana povezuju tek čitatelji, već prema svom sveukupnom životnom iskustvu, odnosno prema općim ili svojim usvojenim konvencijama žanra. Najčešća pogreška koja se može dogoditi jest protezanje početne pozicije razumijevanja pojedinih kategorija teksta na njegovu cjelinu, odnosno na istu interpretativnu okosnicu, a najteža ako se na osnovi tumačenja fragmenta ili jednog poglavlja pokušaju objasniti svi najvažniji idejni, sižejni ili fabularni sadržaji teksta. Jer, kako je zapisao H. Porter Abbott, na čije se naratološke izvode o tri tipa interpretacija – *intencionalne*, *simptomatične* i *adaptivne* – ovdje kanim osloniti, za nas grješne i neminovno nesavršene čitatelje i interpreatore cjelovitost je nešto što mi namećemo naracijama, a ne nešto što u njima pronalazimo (Abbott 2009: 169-180).

Bez ambicije dakle da se domognemo cjeline razumijevanja romana *Na Drini ćuprija*, još manje Andrićeva opusa ili prave povijesti čovječanstva, nego baš obratno, ako devetnaestom poglavlju pristupimo kao noveli koja po mnogočemu nema osobitosti cjeline romana, budući da se od njega izdvaja dijaloški komponiranom naracijom, većim udjelom autobiografskoga od povijesno-dokumentarističkoga, kao i nekim drugim znakovitim narativnim i stilskim postupcima (od „podmetnuta“ piščeva monologa liku do uvođenja bosanskoga jezika kao jezika likova i sl.), naša aktualizacija dijela Andrićeva svjetski poznatog romana može nam pomoći da u skromnije postavljenom zadatku vidimo svu složenost procesa modernizacije, koja je nedvojbeno bila i ostala za Bosnu i Hercegovinu, pa i za cijelu jugoistočnu Europu, jedno od ključnih pitanja opstanka.

Kada bismo se odlučili za *adaptivno tumačenje* kao vid interpretacije – obrade u drugom mediju, poglavlje bismo mogli prikazati kao scenu biografske drame: kao u nekom ozbiljnom provincijalnom vodvilju, nakon što su u prethodnom poglavlju već bili predstavljeni, pa i procijenjeni kao zanesenjaci koji su mnogo i smjelo maštali i govorili o životu, uživanju i slobodi, a koji su istodobno manje imali od života te gore stradali i teže robovali i više ginuli od svih drugih, sada se junaci predstavljaju pojedinačno.

Podsjetimo se ukratko na osnovnu podjelu uloga:

Janko Stiković, sin krojača s Mejdana koji studira prirodne znanosti u Grazu.

Velimir Stevanović, zdrav i krupan mladić, posvojtče, završava medicinu u Pragu.

Jakov Herak, sin višegradskog pismonoše, pravnik i socijalist.

Ranko Mihailović, studira pravo u Zagrebu.

Nikola Glasinčanin, pisar kod njemačke firme, zbog slabog zdravlja napustio gimnaziju, unuk Milana Glasinčanina, onog istog koji je od zagonetnog stranca na kartama izgubio cijelo imanje, a umalo i život, u dvanaestom poglavlju.

Vlado Marić, bravar među intelektualcima koji je među njima zbog „lepog baritona“ i njegove „prostosrdačnosti i dobrote“. (I nehotice se pitamo nije li to onaj isti bravar iz te generacije kojega se danas neki prisjećaju s nostalgijom, dok mu drugi pripisuju najveće zločine).

Toma Galus, maturant koji se sprema na studij u Beč.

Fehim Bahtijarević, sin kadije u Rogatici, a po majci kasablija; očekuje državnu stipendiju za studij orijentalnih jezika u Beču.

I ne na kraju, kao u kakvom ljubavnom vodvilju s pjevanjem i mišljenjem, tu su još *Zorka* i *Zagorka*, varoške učiteljice.

Prilično pomno opisani, ovako predstavljeni kao dramski likovi, ne bi bili neki problem u izboru glumaca; osim toga, adaptivna interpretacija otvorena je za neko

nadograđivanje, pa i konkretizaciju likova s obzirom na aktualne okolnosti, raspoloživ glumački ansambl ili dovođenje pojedinoga lika s konkretnom osobom. Moj izbor, uz već spomenutoga bravara, mogao bi se ograničiti stiliziranjem Stikovića kao samog Andrića, odnosno vezivanje pojedinih likova uz njihove vjerske, nacionalne ili ideološke znakove. S druge strane, pripovjedačeve simpatije su nedvojbeno na strani muslimana Fehima (njemu posuđuje i svoj unutarnji monolog), a najveća kritična oštrica uperena je prema Stikoviću, manje nedvojbenom pravoslavcu, kojemu Nikola, čije nam je srpsko podrijetlo jasnije, u psihoanalitičkom tonu očitava bukvicu o sujeti, taštini.

Kao što znamo, prizor započinje ljubavnom, neuspjelom erotičnom scenom Stikovića i Zorke. Za naivnu dramaturgiju poglavlja, koju bi spretni režiser morao nekako vješto prikriti, dvodijelni red dijaloga, onoga koji se odvija među članovima glavne grupe, u odnosu na onaj koji dvojica protagonista, Galus i Bahtijarević, izgovaraju „iza leđa“ dvojice iz prve grupe, Stikovića i Glasinčanina, koji ih zajedno s pripovjedačem hoćeš-nećeš prislušuju i kasnije komentiraju – znači već po formi svojevrsno dvostruko međusobno natjecanje u idejama i osporavanjima. Njihov razgovor, i još više – njihove šutnje, prekida tek glazbeni (Schubertova sonatina za klavir i violinu) i pripovjedni interludij o ljubavničkom paru koji sonatinu izvodi. Zaključne dijaloge kao da preuzima onaj „deduktivno-auktorijalni“ pripovjedač, implicitni autor, dakle ni stvarni autor ni narator, već određena predodžba koju je čitatelj izgradio o autoru, prevladavajuća pripovjedna instancija romana.

U ovom poglavlju, uvođenjem dvoredne dijaloške naracije, raspoređivanjem narativnog diskursa na više osoba, naglašeno se slika o implicitnom pripovjedaču mijenja, pa nam neće biti sasvim od koristi ni intencionalno tumačenje, jer imamo osjećaj da podrazumijevani pisac, iako još uvijek bira događaje i kreira njihovo predstavljanje, formira likove i određuje jezik i vrši selekciju kadrova. Stoga ćemo morati posegnuti za vrlo pozornim, dekonstrukcijskim, *simptomatičnim tumačenjem*, a osobno bih ga mogao nazvati i kontekstualnim čitanjem, prema kojemu tek određeni svjesno zadani okvir, u našem slučaju bit će to aktualizacija ideološke razine diskusije, pri čemu narativ istodobno otkiva i skriva svoja simptomatična značenja (Abbott 2009: 170-175), omogućava konkretizaciju teksta u našem vremenu.

Ne ulazeći u detaljniju semiotičku diskusiju o simptomu, posebno odnosu znaka i simptoma, koja se kreće od razumijevanja simptoma unutar medicinske semiotike, unutar koje se pod simptomom podrazumijeva „krajnje očit znak neke bolesti“, pa do razumijevanja da oni „mogu slovit kao znakovljivi samo onda ako su tradirani kulturom“, što u krajnjoj liniji sve znakove svodi na simbole (Nöth 2004: 189, 130), uočiti ćemo da *intencionalna razina* interpretacije, čiji bi cilj razumijevanja teksta trebao biti u smislu koji je implicitni autor želio nametnuti tekstu i njezina

nasuprotna, *simptomatična razina*, koja tekst shvaća kao izraz autorove podsvijesti ili društvenih normi kojih nije bio svjestan (Abbott 2009: 357, 365) također mogu biti uvjetne, zavisne ne samo od kulture teksta nego i od kulture čitatelja, interpretatora.

Izdvojimo odmah dva primjera, dijaloge Heraka i Stikovića te one Stikovića i Glasinčanina:

Kada bismo slovom intencionalne interpretacije išli u potragu za stajalištima implicitnoga autora koje on želi „nametnuti tekstu“, bili bismo u velikom problemu smjestimo li njegova stajališta uz Stikovićeve poglede, a u još većem ako ih pokušamo očitati iz Herakovih stajališta ili iz kritičkih stavova Glasinčanina. Zbog toga se pomalo nesigurno, simptomatično razumijevanje nameće kao bolje rješenje.

Izdvojimo Stikovićeve stajališta u jednom, pa u drugom slučaju.

Prvo, dijalog se odvija pred varoškim učiteljicama, koje „ćute i spremaju nevidljiv venac pobjedniku“; Stiković je u tom dijalogu hendikepiran, jer ga podsvjesno muče slike neuspjele ljubavne „scene“ sa Zorkom, pa će u diskusiji o svom članku zauzeti obranaški stav.

Herak viče:

Ne može se sa balkanskim seljakom, koji je ogrezao u siromaštvu i svakoj bijedi, nigdje i ni u kom slučaju osnivati trajna i dobra državna formacija. Samo prethodno ekonomsko oslobođenje eksploatisanih klasa, seljaka i radnika, dakle ogromne većine naroda, može stvoriti realne uslove za formiranje samostalnih država. To je prirodan proces i put kojim treba ići, a nipošto obrnuto.

A Stiković se brani:

Sve je to tuđinska, knjiška mudrost, dragi moj – odgovarao je Stiković – koja iščezava pred živim zamahom probuđenih nacionalnih snaga, u prvom redu kod Srba, a zatim i kod Hrvata i Slovenaca, koje sve teže ka jedno cilju. Stvari se ne razvijaju prema predviđanjima njemačkih teoretičara, ali zato idu u potpunoj suglasnosti sa dubokim smislom naše istorije i našeg rasnog poznavanja. (Isto, 276).

S nužnim uvidom u cjelinu dijaloga, prilično jasno razabiremo zagovaranja dva teorijski ili strateški različita puta u razumijevanju modernističke preobrazbe društva: izvorno socijalno-marksistički i građansko-nacionalni, u ekstremnim pokušajima realizacije kao komunistički i nacionalistički, što glavnim akterima polemike, pa ni samom autoru još nisu mogli biti tako jasno suprotstavljeni kao nama danas. Najbolji dokaz za to je živa diskusija koja se pretvorila u mladenačku svađu više sudionika, na kraju i njihovo razilaženje, bez razvidna rješenja ili pobjednika. U ono

doba, pred Prvi svjetski rat, pa i nama kasnije, pokušavalo se govoriti o povezanosti nacionalnoga oslobođenja sa socijalnim, a koliko bi se cijela diskusija mogla potkrijepiti stajalištima razvijene austrijske socijalne demokracije ili idejnom orijentacijom pripadnika Mlade Bosne, već je ponešto poznato, kao i zaboravljeno. Ali bi vrijedilo podsjetiti na dugu prosvjetiteljsku tradiciju Habsburške monarhije, koja je pitanja odnosa pojedinca i kolektiva, slobode pojedinca (pravo na „uživanje i dostojanstvo“), pa tako i pitanja modernizacije, vezivala uz snažnu državnu organizaciju. Nije slučajno da su se oba programa u diskusiji vezala uz ideju države i državotvornosti.

Na kraju na sceni ostaju samo Stiković i Glasinčanin, stari gimnazijski drugari (koji se predobro poznaju da bi se mogli pravo ocijeniti i istinski voljeti). A između njih je i Zorka, u koju je Glasinčanin zaljubljen, a koja za ljetnih praznika prilično pažnje posvećuje Stikoviću. Međutim, pripovjedač odgađa njihov razgovor, „koji može biti samo neprijatan“, prilično razvedenim dijalogom likova, naknadno pomno predstavljenima u galeriji višegradskoga, predratnoga ljeta *devetsto trinaeste*, razgovorom maturanata koji se spremaju na studije – Galusa i Bahtijarevića, pri čemu Galus zanosno razlaže, dijelom i povezuje prethodna revolucionarna stajališta, dok Bahtijarević uglavnom *upravo andrićevski* pozorno sluša i šuti.

Zanimljiv je i aktualan simptom za pitanja o modernizaciji muslimana Galusov komentar Bahtijarevićeve želje da studira orijentalistiku. Njihovu ljubav za orijentalno on će povezati s „voljom za moći“, s društvenim i pravnim poretkom koji je bio osnova njihova „vjekovnog gospodarstva“; biti orijentalac ne znači biti pozvan da se postane orijentalist, jer ljudima iz „gospodujuće klase“ više pristaju studiji prava ili ekonomije – apstraktne nauke treba prepustiti „onima koji ništa drugo nemaju i ne mogu“.

A za ilustraciju razmišljanja o modernizaciji podsjetimo i na onaj dio njihova razgovora koji se odnosi na moćna središta, na „tuđinske centre“ u koje su odlazili i odlaze na stotine naših ljudi, uostalom poput Mehmedpaše Sokolovića, kojega uz tursku upravu Fehim gordo brani, a Galus se nadovezuje idući „za svojom misli“.

– *Ti imaš pravo – govorio je Galus – to je morao biti genijalan čovjek. Nije on prvi ni posljednji čovjek naše krvi koji se istakao služeći tuđe carstvo. Mi smo dali na stotine takvih ljudi, državnika, vojskovođa i umjetnika, Carigradu, Rimu i Beču. Smisao našeg narodnog ujedinjenja u jednu veliku i moćnu, modernu nacionalnu državu i jeste u tome što će tada naše snage ostajati u zemlji i razvijati se tu i davati svoj doprinos opštoj kulturi pod našim imenom, a ne iz tuđinskih centara.*

– *A ti misliš da su ti „centri“ nastali slučajno i da se mogu stvarati novi, po želji, kad ko hoće i gdje ko hoće? (Isto, 283).*

Odgovarajući na to pitanje, Galus će reći da nije važno kako su oni nastali, nego da oni danas nestaju i da trebaju ustupiti mjesto novim središtima, koja će izgraditi mladi, slobodni narodi, sasvim konkretno:

(...) Premostićemo veće rijeke i dublje ponore. Sagradićemo nove, veće i bolje mostove, i to ne da vezuju tuđe centre sa pokorenim pokrajinama, nego da spajaju naše krajeve među sobom i našu državu sa cijelim ostalim svijetom. Jer, o tome više nema sumnje, nama je suđeno da ostvarimo ono čemu su svi naraštaji prije nas težili: državu, rođenu u slobodi i zasnovanu na pravdi, kao jedan dio božje misli, ostvaren na zemlji. (Isto, 285).

Bahtijarević je šutio, dok se Galusov glas počeo spuštati i gubiti u tišini noći, kako se njegov govor „dizao svojim smislom, tako je njegov glas bivao sve niži i podmukliji, pretvarao se u jak i strastven šapat“. Bahtijarevićeva šutnja pak, samom je težinom svojega postojanja poricala „odlučno sve što je onaj drugi govorio“, ustupajući mjesto pripovjedačevu monologu, koji čitamo kao da je i Fehimov. U tom ćemo kratkom autorskom komentaru pročitati kako su temelji svijeta i života te ljudski odnosi u njemu utvrđeni za vjekove, pa je primjerice i sama pomisao o promjeni tih „centara“ nezdrava i neizvodljiva: *To je isto kao kada bi neko zaželeo da menja i pomera izvore velikih reka i ležišta planina*. Odbacujući želju za naglim promjenama, jer se ona uvijek obija o glavu onima koji je zagovaraju i misle provoditi, ukratko:

Trajna dela na zemlji ostvaruju se božjom voljom, a čovek je samo njeno slepo i pokorno oruđe. Delo koje se rađa iz želje, čovjekove želje, ili ne doživi ostvarenje ili nije trajno; u svakom slučaju nije dobro. (...) A zaista veliki ljudi, kao velike građevine, niču i nicaće tamo gde im je božjim promislom određeno mesto, nezavisno od praznih, prolaznih želja i ljudske sujete. (Isto, 286).

A sujeta, odnosno *taština*, kao da je pala kao ključni semantem u zaključni dijalog između Stikovića i Glasinčanina, koji se pretvorio u svojevrsni psihoanalitički monolog, oštru dijagnozu *simptoma* neodgovorne inteligencije i nedozrela pojedinca opsjednuta hipertrofijom ega, bolešću taštine:

Može biti da se ja varam, a ne umijem ni da se izrazim dobro, izreći će oprezno svoju dijagnozu Glasinčanin, ali meni se često nameće misao da su tehnički napredak i relativni mir u svijetu stvorili jednu vrstu zatišja, jednu naročitu atmosferu, vještačku i nestvarnu, u kojoj jedna klasa ljudi, takozvanih inteligenata, može slobodno da se preda dokonjoj i zanimljivoj igri sa idejama i „pogledima na život i svijet“. Jednu vrstu staklenih bašta duha, sa vještačkom klimom i egzotičnom florom, a bez ikakve veze sa zemljom, stvarnim a tvrdim tlom po kome se kreću mase živih ljudi. (Isto, 290).

Od tirada o našim taštinama, samo izvedenima kao oblik samoanalize i samokritike, teško je izdvojiti bolja od točnijih mjesta. Nakon što će reći, da se izrazim jezikom ove simptomatične analize, da sve naše teorije, sva naša mnogobrojna duhovna zanimanja, i naše ljubavi, i naša prijateljstva proizlaze iz lažne i nezdrave ambicije, koja dolazi iz naše taštine i jedino iz naše taštine, Glasinčanin će nam u obraz očitati (navodim samo početne dijagnoze, ne i sva obrazloženja) sva lica taštine:

– Jeste. I ta nacionalistička ideja koju sada tako vatreno propovijedaš, i to je samo jedan naročiti oblik tvoje sujete. Jer ti ne možeš da voliš ni svoju majku ni svoje sestre ni rođenog brata, a kamoli jednu ideju. I to bi jedino iz sujete mogao da budeš dobar, darežljiv, požrtvovan. (Isto, 293).

– Ni do čega tebi nije stalo, i ti stvarno niti voliš niti mrziš, jer i za jedno i za drugo treba bar za trenutak izići iz sebe, izložiti se, zaboraviti, prevazići sebe i svoju sujetu. A to ti ne možeš; niti ima stvari za koju bi ti to učinio, sve i kada bi mogao. Tebe tuđi jad ne može ni da dirne, a kamoli da zaboli; pa ni tvoj rođeni, samo ako laska tvojoj sujeti. (Isto, 294).

Jest, ti osvajaš sirote, zbunjene i neiskusne učiteljice, kao što pišeš članke i pjesme, držiš govore i predavanja. I još ih nisi potpuno ni osvojio, a već su ti teške, jer već tvoja sujeta zja i pohlepno gleda dalje. Ali to je i tvoje prokletstvo da se nigdje ne možeš zaustaviti i nikad nasititi i zadovoljiti. Ti sve potčinjavaš svojoj sujeti, ali ti si njen prvi rob i najveći mučenik. (Isto, 295).

Samo jedno poglavlje, a toliko teških pitanja. Znamo kako je pripovjedač, zajedno sa Stikovićem, zaključio ovo poglavlje: nakon male ponesenosti svojom taštinom – sa sjećanjem na djetinjstvo koje je *u njima* izazvalo tugu i nelagodnost, ali i određeno otrežnjenje, prizemljenje, Stiković *zadrhta od unutarne jeze i svježine koja je dolazila sa reke* te krenu *sporim korakom svojoj sirotinjskoj kući, gore na Mejdan*. (Isto, 299). Osim ako i ta realnost nije fantazma koja nam dalje omogućuje sanjati, makar u ideološkim ili teorijskim raspravama.

Modernizacija utemeljena na idealu (svoje) države kao krajnjem društvenom idealu, unutar koje će svaka intelektualna taština naći svoje zaslužno mjesto, po mom mišljenju ne može drugačije završiti nego u svojevrsnom vjerskom determinizmu i/ili strpljivom mirenju s postojećim stanjem. Ako nije i vjera, kao i svaka ideologija, samo „fantazmantski konstrukt“ koji zapravo ne služi da se „izognemo neznošni realnosti“, nego služi kao oslonac samim našim konstrukcijama „realnosti“. (Žižek 2010: 32).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Da bismo među višegradskim mladićima, u eksponiranju njihove *taštine* kao najveće zapreke u razvijanju svijeta prema određenim idejnim zamislima njihova doba, vidjeli i odjeke narcizma koji se bio u okviru teorije poriva tada objašnjavao libidinoznim porivima ega, nedostaje njihova veća međusobna suprotstavljenost, osobito oko žena koje su trebale tek s više ili manje zainteresiranosti pripremiti nevidljiv vijenac pobjedniku; njihova međusobna empatija ostavlja mjesta uvjerenju da je svatko od njih mogao imati pravo. Možemo li tu dragocjenu mudrost pripisati pripovjedaču, odnosno Andriću, koji roman o početku Prvog svjetskog rata piše u doba Drugoga svjetskog rata i koji s viškom iskustva govori kroz usta Stikovićeve konkurenta Glasinčanina, da ono što su govorili Stikovići i Heraci neće stvoriti *ovdje* ni mira, ni reda, ni korisna rada, pa je jedini izlaz emigracija u Ameriku; da bi već naredno poglavlje izvještavalo o Glasinčaninovu bijegu s Vladom Marićem (doduše ne u šumu, ali u – Srbiju), *jer ćemo imati ovdje svoju Ameriku, zemlju u kojoj se mnogo i pošteno radi a dobro i slobodno živi*. (Isto, 330). Možemo nagađati i o tome koliko su diskusije o modernizaciji, s već značajnim iskustvom austrijske modernizacije Bosne, smještene u godinu pred Prvi svjetski rat, bile rezultat autorova priječanja svoje mladosti ili više njegova iskustva (pa i razračunavanja) s taštima pojedincima iz svoje generacije, pred novim dobom koje će donijeti završetak Drugog svjetskog rata. Uostalom, možemo li danas završna poglavlja Andrićeva romana *Na Drini ćuprija* čitati bez iskustva krvavoga raspleta naših „državotvornih drama“ i ludih taština koje su trebale stvoriti, u završnim etapama nacionalne integracije i modernizacije, u vidu obnove demokracije i parlamentarizma, također samo zemlje u kojima se mnogo i pošteno radi te dobro i slobodno živi?

Prije svega, moramo se ovdje složiti s Andrićevom misli istaknutom u uvodu da su pisci povijesnih proza skloni priznati *da sami stvarno i ne znaju kako ni kada se prebacuju iz onoga što se zove sadašnjost, u ono što smatramo prošlošću, da sa lakoćom kao u snu, prelaze pragove stoljeća*. Shvatimo li pojam modernizacije najšire moguće, kao određene promjene kojima se manje razvijena društva preobražavaju prema aktualnom stanju u razvijenijim društvima, možemo reći da roman *Na Drini ćuprija* zapravo velikim dijelom prati procese modernizacije karakteristične za europska društva posebno od druge polovice (točnije: posljednje četvrtine) 19. stoljeća, tri desetljeća *relativnog blagostanja i prividnog, francijozefskog mira*, kada se mnogima učinilo da je došlo doba za ostvarenje stoljetnog sna o punom i sretnom razvoju ličnosti u općoj slobodi i napretku, kada je *devetnaesti vek prostirao pred očima miliona ljudi svoje mnogostruke i varljive blagodeti i stvarao svoju fatamorganu od komfora, sigurnosti i sreće, za sve i svakoga, po pristupačnim cenama i na otplatu*. (Isto, 197). Premda su u zabačenu bosansku kasabu, slovom pripovjedača, dopirali od svega toga tek *izlomljeni odjeci*, a budući da je narod

nalazio rada, zarade i sigurnosti, izgledalo je da je vanjski život krenuo „putem usavršavanja i napretka“, iskustvo dva svjetska rata moralo ga je nagnati na pesimizam, kojim će upozoravati na oprez; jer „sve ostalo“ potiskivano je u *mračnu pozadinu svesti gde žive i previru osnovna osećanja i neuništiva verovanja pojedinih rasa, vera i kasta*, što će narode odvesti u katastrofe, bez kojih kao da ne mogu, a *ova zemlja pogotovu*. (Isto, 198).

Međutim, za razliku od praćenja procesa modernizacije od četrnaestoga poglavlja, što će se urušiti u ratni kaos, analizirano devetnaesto poglavlje izdvaja se dijaloškom diskusijom oko „optimalnih projekcija“ razvoja društva u 20. stoljeću, koja nije bez vjersko-kulturne osnove, posebno za bosansko, ali i za šire balkansko, pa i istočnoeuropsko društvo. Hoće se reći da akteri, odnosno ideolozi modernizacije, kojom se ona tek najavljuje sredinom stoljeća, usred nove ratne katastrofe, zapravo nisu suglasni oko osnovnih pitanja moguće preobrazbe društva, baš s obzirom na njihove nacionalne, kulturne razlike. Moje je osobno uvjerenje, koje sam pokušao sugerirati analizom određenih stajališta (iz razumljivih razloga nedovoljno dokumentiranih dužim navodima iz romana) da Ivo Andrić spretno izbjegava zamku jednostrane ideologizacije problema modernizacije, zbog toga je upravo izabrana forma dijaloškoga narativa (dvostrukom dijaloškom opozicijom i autorskim monologom) – kao sretan oblik svojevrstne neutralizacije isključivih ideoloških supozicija. Medijatna, skoro pa moderirajuća, međuvjerska i međuideološka, interkulturalna pozicija pripovjedača, diskusiji, kao i škrtim naznakama njezine ovjere u praksi, u završnim poglavljima romana Ivo Andrića afirmira kao istinskoga interkulturalnog, međuvjerskog pisca kojemu su, kao i nama, ne država i nadnaravna taština pojedinaca nego demokracija i socijalna solidarnost, ekumenizam i dijalog konfesija, njihovo međusobno priznavanje i nepotiranje, zalog svake modernizacije, pa i ove naše današnje posthistorijske i postmoderne, u vidu globalizacije. Spojivši dva idejna i socijalna očekivanja autorove generacije, ona pred Prvi svjetski rat i ona na kraju Drugoga, pripovjedač kao da nas snagom ta dva iskustva, iznevjerenim ishodom prve modernizacije i njezinom novom projekcijom, uvjerljivo poziva na oprez, ali i otvara nadu Alihodžinim predsmrtnim razmišljanjem:

Ko zna? Može biti da će se ova pogana vera što sve uređuje, čisti, prepravlja i doteruje da bi odmah zatim sve proždrla i porušila, raširiti po celoj zemlji; možda će se od vascelog božjeg sveta napraviti pusto polje za svoje besmisleno građenje i krvničko rušenje, pejzaž za svoju nezajažljivu glad i neshvatljive prohteve? Sve može biti. Ali jedno ne može: ne može biti da će posve i zauvek nestati velikih i umnih a duševnih ljudi koji će za božju ljubav podizati trajne građevine, da bi zemlja bila lepša i čovek u njoj živio lakše i bolje. (Isto, 370).

Premda s blagoslovom božje ljubavi, pripovjedač će u liku ostarjeloga hodže odati priznanje graditeljima mosta, ali i svom autoru, koji je iz Drugog svjetskog rata izašao s tri svoja romana iznimne ljepote, mudrosti i neiscrpne simbolike. Pri čemu je empirijski autor, kao i čitatelj-interpretator „koji zna kako nastaviti igru ispitivanja prirode igara“, jednako samo „tekstualna strategija koja je sposobna uspostaviti semantičke korelacije i koja traži da ju se oponaša“ (Eco 2005: 46), a ne optužuje, ignorira ili besramno prisvaja, kao što to često čine pojedini povjesničari književnosti „iz regije“, kao da opus Ive Andrića bez njih ne bi mogao ni postojati. Sve dok se pred našim očima iz pepela prošloga rata uzdižu lijepa književna zdanja suvremene bosanske međukulturne pripovjedne i druge umjetnosti, zasnovana i na Andrićevu naslijeđu; smještena već po nacionalnim kulturama i/ili raseljena u bijelom svijetu.

Na kraju, prisjetimo se da su oba para diskutanata u romanu svoje koncepte modernizacije vezivala uz državu ili državne projekte, osim Bahtijarevića i onoga njemu „podmetnutoga“ pripovjedačeva monologa, koji će se u glavnim crtama poklopiti s Alihodžinim predsmrtnim promišljanjem, stoga ima argumenata da Andrićevo mišljenje najviše tražimo u šutnjama i razmišljanju muslimana, jer upravo će se na pitanja oko države i suvereniteta naroda danas odgovarati u sklopu procesa udruživanja u Europsku zajednicu, posebno u teorijama europske integracije, ali i povodom aktualnoga razvrgavanja starog društvenoga ugovora prema kojemu je država bila garancija čovjekove slobode i prosperiteta.

S jedne strane, ako se priklonimo onima koji prošlo stoljeće nazivaju kratkim, pa ga skraćuju na razdoblje upravo od godine početka Prvog svjetskog rata do pada Berlinskoga zida, Andrićeve simulirane diskusije o modernizmu vezanom uz ideju države koja donosi napredak i boljitak svim narodima i klasama možemo dovesti u vezu s neoliberalizmom, vjerom u slobodno tržište, slobodne izbore i parlamentarizam, koji će uz europsku integraciju dovesti do slabljenja, odnosno udvostručavanja uloge države; pri čemu teorije europske integracije, pomalo pretenciozno i neartikulirano, diskutiraju probleme utopijskoga i realnoga federalizma, europskoga supranacionalizma ili europeizacije nacionalnih politika, a između ideje o Evropi domovina i koncepta sjedinjenih država Europe, ali ne nude baš neka razumna, razumljiva i prihvatljiva rješenja. (Bielich – Lerch: *Theorien*).

S druge strane, priklonimo li se onima koji prošlo stoljeće nazivaju dugim stoljećem, a ono je započelo navodno Bismarckovom socijalnom državom, upravo od zadnje četvrtine 19. stoljeća, kao i od kada se prate problemi s modernizacijom u romanu *Na Drini ćuprija*, a koja kao da traje do danas kada osjećamo da se ne radi samo o tome da država ne može ispuniti očekivanja građana, dapače ona nas je dobrobrano zadužila stvarajući *svoju fatamorganu od komfora, sigurnosti i sreće*, pa se s pravom govori o potrebi novoga društvenoga ugovora, podjednako na jugoistoku,

istoku i zapadu Europe, kao i u arapskom svijetu i Americi. Možemo li s dvostrukim iskustvom Andrićeve generacije s modernizacijom iz proslavljena romana i s našim iskustvom njezine provedbe i dekompozicije vjerovati da će se on, neki novi svjetski poredak, uspostaviti bez velikih žrtava i društvenih potresa?

Kao što znamo, nemoguće je predvidjeti budućnost „ekstrapolacijom trenda“, a naučili smo i da su povijesne smjene cikličke, a ne linearne. Ono što iščitavamo iz Andrićeva romana u završnim poglavljima nije utješno. Naime, nije dobro ni poduzetnici i dioničarki Lotiki, čiji sinovac postaje *so-ci-ja-li-sta* te bježi u Argentinu, i koja doživljava živčani slom; a ni Zorka se nije usrećila sa svoja dva momka: Stiković joj se javlja razglednicom iz Alpa, gdje gleda „beskrajnost vidika“, okružen svijetom raznih jezika i narodnosti, dok Glasinčanin ne bježi s njom u Ameriku, nego, kao što znamo, bez nje u – Srbiju. Svima kao da se na kraju zameo trag, osim staroga hodže, koji umire s nostalgичnom slikom dijelom razorena mosta i s vjerom u – nove graditelje.

Literatura

- Abot (Abbott), H. Porter. *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Andrić, Ivo. *Priča o vezirovom slonu i druge odabrane*. II. (1946-1975), Odabrao i preveo te predgovorom, rječnikom i dodacima popratio Kruno Pranjić. Zagreb: Konzor, 2005.
- Andrić, Ivo. *Na Drini ćuprija*. Zagreb: Konzor, 1999.
- Bielig, Hans-Jürgen/Lerch, Marika (Hrsg.). *Theorien der europäischen Integration*. UTB 2554.
- Eco, Umberto. *Šest šetnji pripovjednim šumama*. Zagreb: Algoritam, 2005.
- Hodel, Robert. *Diskurs (srpske) moderne*. Beograd: Filološki fakultet/Institut za književnost i umetnost/Čigoja štampa, 2009.
- Nöth, Winfried. *Priručnik semiotike*. S njemačkog preveo Ante Stamać. Zagreb: Ceres, 2004.
- Žižek, Slavoj. *Začeti od početka : čitanka*. Izbor in spremna beseda Peter Klepec. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2010.